

Matriarha Rahela în literatura rabinică

Diac. lect. asoc. dr. Iosif STANCOVICI

Abstract: The aim of this article is to examine the way in which some works of the unanimous rabbinic writers or editors perceived the figure of Rachel the Matriarch depicted in the Book of Genesis. The tragic ending of the second Jacob's wife was understood either as a punitive consequence of her personal actions or as a result of divine providence. Thus the rabbinic thought configured two interpretative directions: one unfavourable toward Rachel, which reflects the memory of the rivalry between two ancient endlessly warring communities of Palestine (the Judeans and the Samaritans), and one favourable which recognizes in Rachel a symbol of national sufferance that embraces the whole House of Israel. The author of the present study has proposed to himself to evidence which are the particularities that makes the rabbinic exegetical works on Rachel to differ from the received source, namely the Book of Genesis from the Hebrew Bible and the christian Old Testament.

Keywords: *Rachel, reception, Book of Genesis, rabbinic literature, Midrash, the Tomb of Rachel.*

Imaginea maternă a Rahelei a rămas adânc înrădăcinată în conștiința iudaică și creștină timpurie. Matriarha care se sacrifică pentru viața fiului ei a devenit o emblemă singulară, dar și punctul central al unui cult popular în Israelul contemporan, unde este onorată cu numele de *Rachel Imeinu* („mama noastră Rahela”).¹ Mormântul matriarhei biblice Rahela, situat la periferia orașului Betleem, atrage anual numeroși pelerini, în mod special femeile care suferă de infertilitate și sarcini dificile. Matriarha Rahela reprezintă arhetipul mamei îndoliate pentru copiii ei deportați în exil sau uciși de dușmani. Ea mijlocește în fața lui Dumnezeu pentru copiii ei. Imaginația populară i-a conferit atributele unui simbol matern prin excelență, care posedă toate virtuțile specifice unei mame autentice: puritate, dragoste, devotament și noblețe. În disputele pe teme etice privind dreptul de viață al noului născut, istoria biblică a matriarhei Rahela a intrat de ceva timp în atenția teologilor în domeniu care tratează tema destul de contestată a controlului nașterilor.²

¹ Susan Starr Sered, “Our Mother Rachel,” *Annual Review of Women in World Religions* 4 (1996), pp. 1–56.

² James Tunstead Burtchaell, *Rachel Weeping: The Case Against Abortion* (Kansas City, MO: Andrews and McMeel, 1982). Idem, *Rachel Weeping and Other Essays on Abortion* (Life Cycle Books, 1991). Susan Starr Sered, “Collective Representations of Motherhood: The ‘Demographic Problem,’ Maternity Grants, and Abortion,” in *What Makes Women Sick: Maternity, Modesty, and Militarism in Israeli Society* (Hanover, NH: Brandeis University Press and University Press of New England, 2000), pp. 22-67. John F. McCarthy, “On whether aborted children should be claimed as

Pe parcursul acestui studiu mi-am propus să examinez câteva pasaje rabinice care receptează istoria biblică a Rahelei.³ Autorii rabinici se deosebesc între ei în ceea ce privește felul în care o portretizează pe această strămoașă a poporului lui Israel. Foarte mulți dezvoltă o exegeză critică la adresa matriarhei reprobandând faptele ei și, în același timp, manifestând o predilecție sporită pentru sora ei Lia. Elogiile aduse Liei survin oarecum firesc având în vedere faptul că poporul iudeu descinde din această matriarhă.⁴ În elaborările timpurii sunt observabile criticile aduse Rahelei de unii dintre comentarii iudaici mai ales în epoca elenistică care par a fi în mare parte influențate de prejudecățile geopolitice.⁵ Cu timpul acestea se estompează după ce entitatea comunitatea samarineană sucombă. Noul context permite o reinterpretare a textelor biblice astfel încât ambele personaje să fie în egală măsură apreciate și omagiate deopotrivă ca mame ale poporului Israel. Istoria biblică a Rahelei a fost receptată în numeroase comentarii și tratate rabinice. Am selectat câteva din creațiile mai reprezentative ale exegezei rabinice din antichitatea târzie și perioada medievală (sec. V-XV) în care sunt semnalate tradiții legate de memoria Rahelei:

A. *Geneza Rabba* (sec. V-VI)

B. *Talmudul Babilonian: Bava Batra* (sec. VI)

C. *Pirqa de Rabbi Eliezer* (sec. VIII)

D. *Pesiqta Rabbati* (sec. VIII-IX)

E. *Lamentații Rabba* (sec. V; sec. XIII)

Foarte probabil ca aceste scrieri să înregistreze tradiții mult mai vechi decât data la care acestea au fost redactate în scris. Personalitatea aparte a matriarhei Rahela a atras admiratori atât în rândul comunităților iudaice din Palestina, cât și a celor din mediul diasporei. Ca și în cazul multor altor personalități biblice memorabile, narațiunile biblice despre Rahela includ suficiente ingrediente pentru a

members of the Church,” in Aidan Nichols (ed.), *Abortion and Martyrdom: The Papers of the Solesmes Consultation and an Appeal to the Catholic Church* (Herefordshire: Gracewing, 2002), pp. 8-31.

³ Episoade biblice din ciclul narativ despre patriarhul Iacov (Fc 25, 19-35, 29) în care Rahela participă la acțiune sau este menționată nominal: întâlnirea cu Iacov (29, 1-12), căsătoria cu Iacov (29,13-30), maternitatea (29, 30 - 30, 24), furtul terafimilor (30, 25 - 35, 20), întâlnirea cu Esau (33, 1-7), moartea Rahelei (35, 16-20), descendeța Rahelei (35, 24). Referințe vechitamentare în afara acestui ciclul narativ despre Rahela: mormântul Rahelei (Fc 48, 7), binecuvântarea Liei și a Rahelei (Rut 4, 11), viitorul rege Saul și mormântul Rahelei (1 Sam [= I Rg] 10, 2), plângerea Rahelei (Ir 31, 14), slujirea lui Iacov pentru Rahela (Os 12, 13).

⁴ Există și comentarii negative la adresa Liei, îndeosebi în midrașurile care tratează despre fiica ei Dina.

⁵ Numele patriarhului eponim „Iosif” în afara Cărții Facerii apare menționat frecvent, însă întrebuițarea lui se face într-un mod diferit: numele patriarhului este folosit cel mai adesea pentru a fi indicate triburile nordice Efraim și Manase, stabilite în nordul Israelului de-alungul unei mari părți din perioada biblică (sec. XIII-VIII î.Hr.). Nașterea lui Efraim și a lui Manase, cei doi fii ai lui Iosif, reprezintă doar un detaliu fugitiv în Fc 41, 50-52. Cu toate acestea, existența celor două triburi a constituit, fără îndoială, o realitate palpabilă pentru autorii biblici. Astfel, majoritatea ocurențelor numelui „Iosif” (prezent, de asemenea, în locuțiuni alternative: „fiii lui Iosif”, „cortul lui Iosif”, „casa lui Iosif”) descriu o realitate *geopolitică* (teritoriul situat în partea de nord a Israelului), *etică* (membrii celor două triburi Efraim și Manase, cărora uneori li se adaugă și Beniamin, cf. Ps 80 [= 79], 2) sau *națională* (prin extensie, totalitatea locuitorilor ținuturilor nordice).

capta imaginația cititorilor și a interpreților ei pioși. De timpuriu memoria Rahelei a fost legată de mormântul ei din vecinătatea Betleemului. În timp se cristalizează un cult în jurul acestui monument sepulcral care nu a cunoscut niciodată dimensiuni impunătoare. În prezent iudaismul îl revendică considerându-l cel de al treilea loc sacru al său după Zidul Plângerii (partea de apus a Templului din Ierusalim) și Peștera Macpela (mormântul patriarhilor și al matriarhilor de la Hebron).⁶ Literatura midrașică a făcut-o pe Rahela pentru totdeauna mama prin excelență a întregului popor Israel. Rugăciunile ei adresate lui Dumnezeu sunt de fiecare dată ascultate. Cititorii acestor midrașuri pot fi cu îndreptățire surprinși aflând că în unele din acestea se tratează despre o oarecare superioritate a Rahelei față de restul personalităților marcante ale *Bibliei ebraice*. Mai mult, unii comentatori contemporani văd în dezvoltarea cultului rahelian și o consecință a influenței provenite dinspre creștinism.

A. GENEZA RABA

Celebra culegere de fragmente midrașice intitulată *Midraš Bereșit Rabba* (*Geneza Raba*, sec. V-VI d.Hr.) cuprinde numeroase aserțiuni rabinice adeseori contradictorii în privința conduitei eroinei biblice. De vreme ce majoritatea faptelor Rahelei expuse în Cartea Facerii se consideră a fi problematice⁷ unele midrașuri reinterpretează aceste acte transformându-le în fapte pozitive. Alte midrașuri se afișează reticente menționând că necazurile pe care Rahela le îndură reprezintă pedepse pentru comportamentul ei criticabil.⁸ În acest sens se disting două categorii de abordări, unele fiind favorabile, iar altele defavorabile Rahelei. Primele două midrașuri pe care le vom analiza arată că reprezentanții rabinici se simțeau vizibil incomodați de comportamentul nepotrivit al Rahelei pentru o mamă a poporului lui Israel. Exemplele al treilea și al patrulea demontează contrariul.⁹

Comentând asupra pasajului din Fc 30, 14-15, *Geneza Raba* o ilustrează pe Rahela purtatând o dispută verbală cu sora ei Lia în care negociază obținerea mandragorelor (*dudaim*) culese de către Ruben.¹⁰ Rabinii o condamnă aspru pe Rahela pentru faptul că a acordat o atenție prea mare mandragorelor. Învățătorii evocați concluzionează că matriarha a fost sancționată de către Dumnezeu astfel încât a avut mai puțini copii decât sora ei și a fost privată de dreptul de a fi îngropată alături de Iacob în Peștera Macpela.

⁶ Frederick M. Strickert, *Rachel Weeping: Jews, Christians, and Muslims at the Fortress Tomb* (Collegeville, MI: Liturgical Press, 2007), p. 32.

⁷ Rabinii evocă suficiente mărturii textuale în acest sens: faptul de a o invidia pe sora mai mare, furtul idolilor din casa tatălui ei, reproșul adus lui Dumnezeu și soțului ei pentru că nu putea naște, afirmația că va muri mai degrabă decât să rămână stearpă etc.

⁸ Sered, *art. cit.*, pp. 5–8. Strickert, *op. cit.*, pp. 26–30.

⁹ Despre o posibilă interferență între comentariile exegetice ale Sfântului Efrem Sirul și *Geneza Raba* cu referire la personalitatea Rahelei, a se vedea: Alison Salvesen, “Keeping it in the Family? Jacob and his Aramean Heritage According to Jewish and Christian Sources,” in Emmanouela Grypeou and Helen Spurling (eds.), *The Exegetical Encounter Between Jews and Christians in Late Antiquity* (JCPS 18; Leiden: Brill, 2009), pp. 205-220.

¹⁰ Despre mandragore, a se vedea: John Purkis, “Myths and Mandrakes,” *Journal of the Royal Society of Medicine* 96 (2003), p. 255.

„R. Eleazar a spus: «Fiecare a pierdut ceva și fiecare a câștigat ceva. Lia a pierdut mandragorele, dar a câștigat două seminții și dreptul de întâi născut. Rahela a câștigat mandragorele și a pierdut două seminții și dreptul de întâi născut.»

R. Samuel ben Nahman a spus: «Lia a pierdut mandragorele și a câștigat două seminții și [privilegiul] de a fi înmormântată cu el [= Iacob]. Rahela a câștigat mandragorele, dar a pierdut dreptul de întâi născut și [privilegiul] de a fi înmormântată cu el.»”
(*GenR* 72, 3)¹¹

Cele două triburi la care se face aluzie în text sunt Isahar și Zabulon. Cei doi frați urmau să fie născuți de Rahela. Însă pentru că Rahela l-a cedat pe Iacob în schimbul mandragorelor, aceștia au fost născuți de Lia (Fc 30, 16-20).¹² Într-o altă secțiune a cărții rabinii indică motivul pentru care Rahela ar fi murit: furtul idolilor și blestemul involuntar sau inopinat pronunțat de patriarhul Iacob.

„«La cine vei găsi idolii tăi, acela nu va mai trăi» (Fc 31, 32).

Și a fost «ca o greșală care pornește de la stăpânitor» (Eccl 10, 5).

«Și a furat Rahela [...]» (Fc 31, 19): „Și a murit Rahela [...]” (Fc 35, 19). (*GenR* 74, 9)

Autorii o condamnă pe Rahela și pentru faptul că, furând idolii casnici, ea și-ar fi dezonorat tatăl încălcând mai multe din poruncile mozaice.¹³ Cu toate acestea midrașul nu este consecvent pentru că în alte locuri o ilustrează pe Rahela în culori pozitive. În unul din capitolele precedente rabinii îi atribuie Rahelei funcții soteriologice, pentru că datorită ei păcatele lui Israel vor fi curățite. Midrașul comentând pasajul din Ier 31, 14-15 consideră că Dumnezeu a iertat seminția lui Efraim (și întregul Israel) ca urmare a meritelor Rahelei. Datorită lacrimilor neconținute ale matriarhei cei exilați s-au întors din captivitatea babilonică.

„Și le-a zis [Iacob]: «Îl cunoașteți pe Laban, fiul lui Nahor?» (Fc 29, 5). Îl cunoașteți pe Cel care într-o zi viitoare va înălbi (*lě-labēn*)¹⁴ păcatele voastre ca zapada?

El i-a întrebat: «Este sănătos?» Ei au răspuns: «Da, este sănătos» (Fc 29, 6).¹⁵

¹¹ Traducerea pasajelor din *Geneza Rabba* expuse aici a fost realizată după *Commento alla Genesi: Berešit Rabbā* (introduzione, versione e note di Alfredo Ravenna; a cura di Tommaso Federici; Torino: Unione tipografico-editrice torinese, 1978).

¹² Dacă Rahela i-ar fi născut pe Isahar și Zabulon ar fi avut patru copii. Astfel, în cele din urmă, ea ar egala numărul fiilor născuți de sora ei mai mare. *Ibidem*, p. 596, n. 6.

¹³ Aici se fac aluzii la cele zece porunci din Iș 20. În afară de păcatul furtului, comentatorii iau în considerare și alte delictе, în mod special cele privitoare la încălcarea respectului cuvenit părinților.

¹⁴ Midașul prezintă aici un joc de cuvinte. Numele Laban înseamnă „alb”. Același termen *lavan* este folosit de această dată ca verb și având ca subiect divinitatea: Dumnezeu va înălbi păcatele oamenilor. *Ibidem*, p. 579, n. 49.

Pentru meritul cui? «Și, iată, Rahela, fiica sa, vine cu oile» după cum este scris: «O voce se aude în Rama, plângere și lacrimi amare, Rahela își plânge copiii ei [...]» Așa zice Domnul: «Oprește-ți plânsul» [...] «Există speranță pentru tine în viitor [...]» (Ier 31, 14-15).” (*GenR* 70, 10)

În acest midraș și în multe alte midrașuri asemănătoare conținutul meritelor Rahelei nu se face explicit. Comentariul lasă cititorul să înțeleagă că Rahela are dreptul sau puterea de a face ca păcatele Israelului să fie absolvite. Singul loc din literatura iudaică timpurie care interpretează textul biblic în acest fel se întâlnește în *Testamentul lui Benjamin*, unde naratorul testamentar o laudă pe Rahela pentru evlavia ei. Cu toate acestea, contextul nu corespunde cu cel din *GenR* 70, pentru că aproape toate eroinele biblice, indiferent de conduita lor, sunt elogiare de către midraș. Evlavia Rahelei, deși lăudabilă în această reповestire, nu este suficientă pentru a explica de ce ea deține meritul deosebit de a mijloci pentru iertarea păcatelelor lui Israel.

În al patrulea și ultimul pasaj din *Geneza Rabba* pe care îl prezentăm aici aflăm că Iacob ar fi îngropat-o pe Rahela dinadins pe drumul care duce spre Efrata pentru că - spune midrașul - i-a fost dezvăluit (de către Dumnezeu într-o viziune profetică) că israeliții vor fi deportați, iar în drumul lor spre Babilonia vor trece prin apropiere de mormântul soției sale.

„O altă explicație: «Rahela a murit și a fost îngropată pe drumul spre Efrata.» De ce Iacob a îngropat-o pe Rahela pe drumul care duce spre Efrata? Părintele nostru Iacob a prevăzut că cei exilați vor trece pe acolo. Așadar, a îngropat-o acolo pentru ca ea să ceară îndurare pentru ei, după cum este scris: «Un glas în Rama se aude, bocet și plâns amar. Rahela își plânge copiii [etc.]» (Ier 31, 14).” (*GenR* 82, 10)

În acest pasaj agentul activ al narațiunii nu este Rahela, ci Iacob. Patriarhul, înzestrat cu darul profeției, prevestește că locul de înmormântare al Rahelei va avea o semnificație importantă în viitor.¹⁶ Din această cauză, Iacob a considerat mormântul matriarhei drept un loc potrivit pentru ca ea să-i consoleze pe fiii lui Israel atunci când aceștia se vor afla într-o situație foarte grea.

B. TALMUDUL BABILONIAN: BAVA BATRA

Tratatul talmudic *Bava Batra* („ultima poartă”, sec. VI d.Hr.)¹⁷ interpretează expresia *rakkôt*, folosită cu referire la Lia (Fc 29, 17), ca „ochi obosiți”.¹⁸ Lia era

¹⁵ Întrebările lui Iacob și răspunsurile păstorilor pot fi interpretate în moduri diferite. Literalmente Iacob i-a întrebat pe conlocutorii săi despre *šalom* („pace”), pe care de regulă traducerile contemporane îl redau prin „sănătate”.

¹⁶ Despre invocarea Rahelei în profeția lui Ieremia a se vedea și *GenR* 71, 2.

¹⁷ *Bava Batra* este cel de al treilea tratat talmudic din ordinul *Nezikin* („pagube”), categorie de studii în care sunt prezentate principiile dreptului evreiesc.

obosită pentru că și-a plâns destinul. Midrașul povestește că Rebeca s-a înțeles cu fratele ei Laban astfel încât cei doi fii ai ei să se căsătorească cu fiicele sale gemene abia născute.¹⁹ Așa se face că Lia a fost fĂgăduită lui Esau, în timp ce Rahela a fost fĂgăduită lui Iacob. Însă până să ajungă la vârsta potrivită pentru căsătorie, răutatea lui Esau a devenit tot mai sonoră. În aceste împrejurări, Lia L-ar fi implorat pe Dumnezeu să evite căsătoria ei cu Esau. Plânsul continuu și amarnic al Liei pentru anularea împlinirii decretului divin (sau al promisiunilor parentale) i-au afectat vederea:

„[Lia] îi auzise pe oameni vorbind la răscrucile drumurilor: Ei au spus: «Rebeca are doi fii, [iar] Laban are două fiice. Cea mai învârstă [dintre fiice se va mărita] cu cel mai în vârstă [dintre frați], iar cea mai tânără [dintre fiice se va mărita] cu cel mai tânăr [dintre frați].» [Lia] poposind la răscrucile drumurilor i-a întrebat: «Cum este purtarea²⁰ celui mai învârstă [dintre frați]?» [Ei au răspuns:] «El este un om rău, un tâlhar de drum mare.»²¹ [I-a întrebat din nou:] «Și cum este purtarea celui mai tânăr [dintre frați]?» [Ei au răspuns:] «[El este] un om liniștit, care locuiește în corturi.» [Fc 25, 27] Și, astfel, a plâns până când i-au căzut genele.” (TB: BB 123a)²²

În acest pasaj talmudiștii au încercat să ofere o explicație omiletică aspectului mai puțin atrăgător al Liei cu scopul de a disculpa intenția ei de a se căsători cu soțul fĂgăduit Rahelei. Acest gest s-a datorat personalităților opuse ale celor doi frați,²³ care - așa cum se arată și în textul biblic - de la început evoluează în mod diferit: Esau devine un vânător îndemânat, în timp ce Iacob preferă să trăiască în corturi (Fc 25, 27).²⁴ În tradiția midrașică Iacob simbolizează spiritul, în timp ce Esau simbolizează instinctul.²⁵ În alte locuri autorii talmudici îl

¹⁸ Autorii iudei și creștini explică în mod diferit Fc 29, 17. Mai multe exemple sunt oferite în James L. Kugel, *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as It Was at the Start of the Common Era* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009), p. 380–382.

¹⁹ Louis Ginzberg, *Legends of the Jews: Volume 1* (translated from the German manuscript by Henrietta Szold and Paul Radin; Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2003), p. 283. În literatura midrașică Lia și Rahela sunt adeseori prezentate ca surori gemene.

²⁰ Lit. „care sunt faptele ... ?”.

²¹ Lit. „care tâlhărește pe oameni”.

²² Traducere din limba germană: *Der Babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen* (wortgetreu übersetzt und durch Noten erläutert von August Wünsche; 2. Halbband, 2. Abtheilung; Leipzig: Schulze, 1888), p. 212.

²³ În literatura midrașică cei doi frați sunt de fiecare dată portretizați ca fiind opuși unul celuilalt. Iacob este blând, timorat, firav și resemnat. Esau este puternic și sportiv, are ochiul și brațul făcute pentru jocuri și vânătoare. Iacob nu aspiră decât la seninătate și meditație. Esau, atras de sânge și violență, hoinărește prin câmpii și pădure. Iacob își petrece timpul acasă și trăiește în numele sacralului. Elie Wiesel, *Celebrare biblică: Portrete și legende* (traducere de Janina Ianoși; București: Hasefer, 1998), p. 122.

²⁴ Rași, un renumit comentator evreu medieval, a interpretat acest text arătând că, fiind un copil liniștit, Iacob obișnuia să petreacă timpul „lângă corturile Torei” (*ad loc*). *Dicționar Enciclopedic de Iudaism* (București: Hasefer, 2001), p. 336, s.v. „Iacob”.

²⁵ Wiesel, *op. cit.*, p. 128. În folclorul evreiesc există o legendă care povestește că Isaac ar fi chibzuit cum să împartă bunurile lumii între cei doi fii ai săi. În posesia întreprinzătorului Esau erau

încununează pe Iacob cu cele mai pioase complimente. El este milos, drept, radios, generos, curat sufletește; în frumusețea lui se oglindește frumusețea lui Adam.²⁶ De aceea, Lia îl preferă pe Iacob și îl detestă pe Esau.

Același tratat talmudic aduce elogii Rahelei căreia îi atribuie însușiri altruiste. Ea ar fi refuzat să o facă de rușine pe sora ei prin faptul că a acceptat să colaboreze la înșelăciunea (sau inducerea în eroare a) lui Iacob cu prilejul nunții. Astfel, Rahela i-a divulgat Liei „semnele” sau „cuvintele secrete” (*simanim*)²⁷ prin care Iacob ar fi trebuit să o recunoască; acesta era un secret împărtășit numai între ea și Iacob (*TB: BB 123a și Meg 13b*).²⁸ *Talmudul babilonian* laudă și altruismul surorii mai mari. Într-un alt loc midrașul o descrie pe Lia ca fiind deosebit de sensibilă. Aflând, printr-o viziune profetică trimisă de Dumnezeu, că din fiii lui Iacob vor descinde cele douăsprezece triburi, ea s-a rugat să nască o fiică în schimbul unui fiu, pentru ca sora ei Rahela să poată avea un al doilea fiu (*TB: Ber 60a*).²⁹ Acest midraș ne arată abnegația, tandrețea și compasiunea Liei față de sora ei mai mică.

C. PIRQE DE RABBI ELIEZER

Compilerul anonim al culegerii intitulate *Pirqe de Rabbi Eliezer* („Capitolele Rabinului Eliezer”, sec. VIII d.Hr.) reia discuția din *GenR 74, 9* potrivit căreia moartea Rahelei ar fi fost pricinuită de furtul idolilor și blestemul inopinat al patriarhului Iacob. Totuși, aici comentatorul reinterpretează gestul matriarhei astfel încât o face să urmărească o cauză nobilă:

„De unde știm că idolii pot vorbi? Pentru că se spune: «Căci terafimii rostesc cuvinte deșarte» [Zah 10, 2]. Din această cauză Rahela i-a furat, astfel încât aceștia să nu-i poată spune lui

planificate să intre toate resursele materiale ale pământului, în timp ce fratele mai mic trebuia să beneficieze de moștenirea spirituală a lui Avraam. Potrivit planului Iacob urma să se așeze în fruntea „corturilor de studiu” unde se învăța despre cunoașterea lui Dumnezeu, bucurându-se pe viitor de sprijinul generos venit din partea fratelui său mai mare.

²⁶ Wiesel, *op. cit.*, p. 125.

²⁷ Pentru tradițiile iudaice în care se relatează despre „semnele” prin care, după nuntă organizată de Laban (Fc 29), Iacob ar fi urmat să o recunoască pe Rahela, a se vedea în Susan S. Sered, *art. cit.*

²⁸ Naratorul Cărții Facerii arată că Iacob nu era înconștient de vicleșug unchiului său. Autorii talmudici îl înfățișează pe patriarh conștient de faptul că Laban o va înlocui pe mireasa lui cu sora acesteia. Strategia aplicară de Iacob pentru a dejuca șiretlicul lui Laban era acela de a recunoaște vocea Rahelei. Însă - aceiași autori comentează mai departe - că asemenea tatălui său eroul biblic a eșuat în recunoașterea vocii. Isaac l-a binecuvântat pe Iacob crezând că îl binecuvântează pe Esau. Iacob s-a căsătorit cu Lia crezând că se căsătorește cu Rahela. Ramban opiniază că vocile fraților puteau fi asemănătoare. Într-o situație care prezintă suficiente similitudini, cea a nunții sale, patriarhul nu a fost capabil în a recunoaște vocea persoanei cu care conversa. Așa cum l-a indus în eroare pe tatăl său orb folosind pieile iezilor (cu care s-a acoperit pentru a-i semăna cât mai mult lui Esau), de această dată Iacob s-a amăgit singur prin „semnele” (sau cuvintele confidentiale) pe care le știa. Rahela deține o contribuție importantă în inducerea în eroare a lui Iacob, așa cum explică midrașul. Joshua Levinson, “Dialogical Reading in the Rabbinic Exegetical Narrative” *Poetics Today* 25 (2004), pp. 513–520 (‘Sororal Sympathy, or, the Merry Wives of Jacob’).

²⁹ A se vedea, de asemenea, *GenR 72, 6*.

Laban că Iacob a fugit. Însă nu doar atât, ci și pentru a alunga închinarea la idoli din casa tatălui ei. Însă Iacob nu știa nimic despre toate acestea. El a spus: «Oricine ar fi furat dumnezeii tăi va muri înainte de vremea sorocită.»³⁰ Iar vorba unui om drept este asemenea cuvântului care iese din gura unui înger.³¹ [Rahela] a născut și a murit, după cum se spune: «Și, pe când își dădea ea sufletul, căci trăgea să moară [...]» [Fc 35, 18].” (PRE 36)³²

Autorul arată că matriarha Rahela a avut doar intenții bune atunci când în ascuns a sustras terafimii din casa tatălui ei. Ea a dorit să elimine cultul idolatru din casa lui Laban probabil cu intenția de a-l atrage spre monoteismul avraamic. Potrivit Cărții Facerii matriarha nu a manifestat înclinații idolatre; dimpotrivă, ea a afișat față de idoliile domestice o atitudine de ireverență incontestabilă (Fc 31, 34-35). Midrașul ilustrează aici și reminescente ale convingerilor străvechi legate de practici oculte conform cărora terafimii erau capabili de a destăinui posesorilor lor acțiunile altor oameni. Deși îl descrie pe patriarhul Iacob ca fiind un om drept, autorul nu ezită cu acest prilej în a sublinia importanța unuia dintre preceptele foarte dragi literaturii sapiențiale: reținerea omului cumpătat atunci când este provocat să pronunțe cuvinte nepotrivite și sentențioase (cf. Pilde 17, 28-29).

Într-un al loc PRE semnalează o poveste foarte interesantă despre supliciile fiilor lui Israel suportate în perioada robiei egiptene. Personajul principal al acestui midraș este o descendentă omonimă a matriarhei din Cartea Facerii. Prin glasul nepoatei lui Șutelah din seminția lui Efraim,³³ autorul o face pe Rahela (în mod indirect) să-și înalțe glasul de durere pentru sfârșitul dureros al „fiului ei” abia născut:

„Rabbi Akiva a spus: «Supraveghetorii lui Faraon îi băteau pe fiii lui Israel pentru că ei trebuiau să facă [pentru egipteni] numărul stabilit de cărămizi, după cum se spune: «Și numărul de cărămizi pe care-l făceau mai înainte să-i puneți să-l facă fără a scădea ceva din ele» [Iș 5, 8]. Israeliții adunau paie de prin

³⁰ Textul biblic are aici: „La cine vei găsi dumnezeii tăi, acela să nu mai trăiască!” (Fc 31, 32). PRE 36 parafrazează în acest loc textul biblic.

³¹ Aici poate fi o aluzie la una din preceptele referitoare la conduita omului cumpătat promovate în literatura sapiențială vechitestamentară: „Nu pune gura ta să facă să păcătuiești trupul tău și nu spune înaintea mesagerului [= îngerul lui Dumnezeu]: «A fost o eroare!» De ce să se mânie Dumnezeu din cauza vocii tale și să distrugă lucrarea mâinilor tale?” (Eccl 5, 5). Traducerea textului după *Biblia* (traducere, introducere și note de pr. Alois Bulai și pr. Eduard Patrașcu; Iași: Sapienția, 2013).

³² Traducere după *Pirkê de Rabbi Eliezer: According to the Text of the Manuscript Belonging to Abraham Epstein of Vienna* (translated and annotated with introduction and indices by Gerald Friedlander; London, 1916; reprint New York: Hermon Press, 1970), pp. 274-275.

³³ Despre Rahela, nepoata lui Șutelah, nu se amintește nicăieri în Biblie. Șutelah, fiul lui Efraim este menționat în Nm 26, 35-36 și I Par 7, 20. Fiul lui Șutelah se numea Eran (Nm 26, 36). Probabil acesta era tatăl Rahelei evocată în midraș.

pustie și le purtau pe asinii lor și [de asemenea] pe soțiile lor și pe fiii lor [și pe fiicele lor]. Paiele din pustie le străpungeau călcâile, iar sângele li se amesteca cu mortarul. Rahela, nepoata lui Șutelah [Nm 26, 36] era aproape să nască și împreună cu soțul ei călca mortarul, când copilul s-a născut [acolo] și a fost prins în matrița pentru cărămizi. Strigătul ei s-a urcat până la Tronul Slavei. Îngerul Mihael a coborât și a luat matrița pentru cărămizi cu argila ei și a adus-o în fața Tronului Slavei. În acea noapte Cel Sfânt, binecuvântat fie El, a coborât, și a lovit pe întâii născuți ai egiptenilor, după cum se spune: «La miezul nopții, Domnul i-a lovit pe toți întâii născuți din țara Egiptului [...]» [Iș 12, 29].» (PRE 48)³⁴

Acest midraș arată că datorită plânsului Rahelei, o descendentă a matriarhei, Dumnezeu ar fi lovit țara Egiptului cu cea de a zecea, cea mai mare și ultima dintre plăgi. Gerald Friedlander arată că istorii similare având ca temă, mai întâi, suferința unei tinere împovărate de corvezi grele în serviciul lui Faraon și, pe urmă, pierderea unicului ei fiu, au fost consemnate și în alte scrieri iudaice antice (de exemplu *III Baruh* 3, 5).³⁵ Despre sângele robilor israeliți amestecat cu noroi amintesc scrierile profetice (cf. Iez 16, 6; Zah 10, 5).³⁶ Coborârea lui Dumnezeu pentru a cerceta suferința poporului Său a fost anunțată de patriarhul Iosif pe patul de moarte în ultimul său cuvânt adresat rudelor sale: „Eu voi muri. Însă pe voi Dumnezeu vă va vizita (sau cerceta) [*pāqōd yipqōd*] și vă va face să urcați din țara aceasta în țara pe care a promis-o cu jurământ lui³⁷ Avraam, lui Isaac și lui Iacob.” (Fc 50, 24). Potrivit PRE 48 Dumnezeu vizitează Egiptul pedepsind pe răufăcători ca urmare a strigătelor mamei îndurerate (metaforă a matriarhei Rahela) pentru pierderea nedreaptă și cruntă a unicului ei fiu.

D. PESIQTA RABATI

În capitolul 3 al scrierii exegetice cu caracter omiletic intitulată *Pesiqta Rabati* („Secțiunea mare”, sec. VIII–IX d.Hr.),³⁸ Iosif poartă un dialog emoționant cu Iacob, tatăl său, în care solicită explicații la întrebările: de ce mama sa a fost îngropată pe drumul care duce către Efrata și de ce Iacob nu aduce trupul ei în

³⁴ Traducere după Gerald Friedlander: *Pirkê de Rabbi Eliezer*..., pp. 385-386.

³⁵ *Ibidem*, p. 386, n. 4.

³⁶ *Ibidem*, p. 385, n. 13.

³⁷ LXX adaugă cuvintele τοῖς πατράσιν ἡμῶν, „părinților noștri”.

³⁸ *Pesiqta Rabati* („Secțiunea mai mare”) constituie titlul unui culegeri midrașice medievale despre lecturile din Pentateuh și cărțile profetice pentru toate sărbătorile. De obicei, scrierea este datată între secolele VIII și IX d.Hr., deși conține anumite părți care pot fi din secolul V și VI d.Hr. Cuvântul *pesiqta* înseamnă „secțiune” și este folosit aici pentru că scrierea constă într-o serie de secțiuni separate, nefiind un comentariu continuu asemenea majorității scrierilor, care de regulă comentează textul biblic verset cu verset. Cuvântul *rabbati* („mai mare”) este folosit aici probabil pentru a deosebi culegerea de o lucrare anterioară cu un titlu asemănător: *Pesiqta (de-Rav Kahana)*.

mormântul patriarhilor de la Hebron? Iacob îi răspunde fiului că nu poate transfera osemintele Rahelei motivând că prezența ei pe acel drum constituie un act al providenței lui Dumnezeu:

„[Iacob i-a zis:] «Am îngropat-o acolo pentru că Dumnezeu mi-a spus.» Pentru că a fost descoperit și făcut cunoscut lui Iacob că Templul va fi distrus, iar fiii lui vor fi deportați. Aceștia vor merge la patriarhi și le vor cere să se roage pentru ei, dar aceasta nu îi va ajuta. Și mergând ei pe acest drum vor ajunge la mormântul Rahelei. Și îl vor îmbrățișa, iar ea se va ridica și va implora îndurare Celui Sfânt, binecuvântat fie El, și Îi va spune: «Stăpâne al Universului, ascultă glasul meu care plânge și ai milă de copiii mei, ori dă-mi răscumpărarea mea.» De îndată Cel Sfânt, binecuvântat fie El, va asculta rugăciunea ei.» (PR 3)³⁹

Acest pasaj încearcă să ofere un răspuns cu privire la motivul pentru care Iacob nu a privilegiat-o pe Rahela cu un loc de veci în Peștera Macpela alături de celelalte matriarhe.⁴⁰ De asemenea, textul o ilustrează pe Rahela ca o mijlocitoare în favoarea poporului exilat în Babilonia. Merită observat faptul că autorul pasajului atribuie un rol mai important Rahelei decât celorlalți patriarhi și matriarhe, întrucât Dumnezeu se milostivește asupra poporului Său doar ca urmare a intercesiunii mamei lui Iosif. Pasajul prezintă astfel o mărturie veche privind dezvoltarea unui cult legat de memoria matriarhei biblice. Probabil încă din antichitate mormântul ei a devenit una din destinațiile favorite ale numeroșilor pelerini evrei. În mod deosebit matriarhei i se adresau rugăciuni în momente dificile.

Privitor la acest fapt, Louis Ginzberg notează un midraș evreiesc, fără a-i indica sursa, despre un dialog purtat între Iosif și mama sa Rahela, după ce acesta a fost vândut de către frați. Conducându-l de negustorii străini în Egipt, Iosif zărește pe drum mormântul mamei sale, pe care îl recunoaște și aleargă spre el pentru a-l săruta cu lacrimi și implora ajutor. Mama ascultă suspinul fiului ei și îi răspunde (într-o viziune), îl mângâie și îl încurajează să meargă în Egipt asigurându-l că Dumnezeu îl va sprijini în toate încercările sale.⁴¹

³⁹ Traducere după Susan S. Sered, *art. cit.*, p. 9. Scrierea a fost editată de Rivka Ulmer (ed.), *Pesiqta Rabbati: A Synoptic Edition of Pesiqta Rabbati Based Upon All Extant Manuscripts and the Editio Princeps* (vols. I-III; Studies in Judaism; Lanham, MD: University Press of America, 2009).

⁴⁰ O interpretare similară a fost înregistrată în *GenR* 82, 10, un comentariu rabinic discutat mai sus.

⁴¹ Ginzberg, *op. cit.*, pp. 329-330. Legenda este, de asemenea, amintită de Benjamin D. Cox and Susan Ackerman, "Rachel's Tomb," *Journal of Biblical Literature* 128 (2009), p. 148. O frescă din mănăstirea Sopoćani (secolul XIII) din Serbia ilustrează scena în nartexul bisericii. Sursa de inspirație a iconografilor o constituie predica despre Sfântului Efrem Sirul despre patriarhul Iosif care se citește în Ajunul Crăciunului și în Lunea Mare din Săptămâna Patimilor. Branislav Todić, „A Note on the Beateous Joseph in Late Byzantine Painting,” *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 18 (1995), pp. 89-96.

E. LAMENTAȚII RABA

Cea mai emoționantă extensiune narativă din literatura rabinică avându-o ca personaj central pe Rahela se află în capitolul 24 din *Lamentații* (sau *Plângeri*) *Rabba* (sec. V și XIII d.Hr.).⁴² Textul se prezintă ca un midraș care reia citatul din cartea profetului Ieremia discutat mai sus, urcându-o pe Rahela pe scenă în fața Templului dărâmat. Autorul reface atmosfera de la începutul exilului petrecut în zilele lui Ieremia. Profetul interpretează exilul ca o pedeapsă pentru infidelitatea poporului ales față de Dumnezeu: israeliții practică idolatria în pământul fâgăduit, motiv pentru care Dumnezeu permite ca aceștia să fie cotropiți și exilați. O serie de personalități biblice (angelice și umane) participă la acțiune. Unii depun mărturie împotriva lui Israel, în timp ce alții îi iau apărarea încercând să-L înduplece pe Dumnezeu să revoce sentința readucând poporul din exil.⁴³

Primul personaj care mijlocește în favoarea poporului este însăși Moise, al cărui mormânt se află dincolo de râul Iordan.⁴⁴ După el urmează patriarhii și matriarhele îngropați în Peștera Macpela. Cu toate acestea, intervențiile lui Moise, ale părinților poporului și ale altor personaje din Vechiul Testament (printre care se afla inclusiv Dreptul Iov) nu au nici un efect. Poporul a rupt Legământul; ei nu au fost credincioși, în timp ce Dumnezeu a rămas credincios. În cele din urmă, autorul o aduce în prim plan pe Rahela, al cărui mormânt se află în solitudine la marginea unui drum. În prima parte a cuvântului ei, eroina biblică reproduce în amănunțime propria istorie:

„Stăpâne al Universului, Tu știi bine că robul tău Iacob m-a iubit mult și a muncit pentru tatăl meu șapte ani ca să mă obțină. Când acești șapte ani au luat sfârșit și a sosit timpul unirii mele cu bărbatul meu, tatăl meu a hotărât să-mi substituie mie pe o alta, ca să se mărite cu soțul meu, întru binele surorii mele. Pentru mine a fost foarte greu, căci eu știam de uneltire și i-am

⁴² Pasajul reprodus aici prezintă dificultăți în ceea ce privește o datare chiar și aproximativă. Consensul general al criticilor consideră culegerea *Lamentații Rabba* (sau *Midraș Eichah Rabba*, comentariu rabinic la Plângerile lui Ieremia) ca fiind compilată în jurul sec. V d.Hr., aparținând astfel, alături de *Geneza Rabba* și *Pesiqta de Rav Kahana*, grupului celor mai vechi scrieri din literatura midașică. Pasajul despre matriarha Rahela (*LamR* 24) pare să fi fost inclus mult mai târziu în text. Drept mărturie în acest sens servesc o serie de manuscrise timpurii în care acest pasaj nu apare. Nici un manuscris înainte de sec. XIII nu include acest midraș. Pe de altă parte, *Seder Eliahu Rabba* (sec. VI), *Pesiqta Rabbati* (sec. IX) și comentatorul Rași (sec. XI) cuprind versiuni abreviate ale acestui midraș, fapt ce demonstrează că pasajul din *Lamentații Rabba* nu a apărut în mod spontan, ci reprezintă o elaborare care s-a desfășurat în decursul mai multor etape succesive până când a ajuns în forma finală stabilită în sec. XIII. Sered, *art. cit.*, p. 10. Dialogul purtat între Iacob și Iosif din *PR* 3 l-am discutat mai sus.

⁴³ Exemple celebre de intercesiuni în cărțile vechitestamentare sunt mijlocirea lui Avraam în favoarea cetățitorilor Sodoma și Gomora (Fc 18, 20-33), amintită în unul din capitolele precedente ale prezentei lucrări, și mijlocirea lui Moise în favoarea poporului israelit (Iș 32, 7-35).

⁴⁴ Vechiul Testament nu localizează mormântul lui Moise. În Deuteronom se afirmă că „[Moise] a fost îngropat în vale, în pământul Moabului, în fața Bet-Peorului, dar nimeni nu știe mormântul lui nici până în ziua de astăzi” (versiunea Sinodalei la Dt 34, 6).

dezvăluit-o soțului meu; și i-am dat lui un semn ca să mă poată deosebi pe mine de sora mea, pentru ca tatăl meu să nu poată comite substituirea. După aceea însă, am revenit asupra hotărârii mele, mi-am înfrânat dorința și m-a cuprins mila pentru sora mea, pentru ca ea să nu fie expusă rușinii. Seara, ei au substituit-o pe sora mea lângă soțul meu, iar eu i-am dat surorii mele toate semnele în privința cărora mă înțelesesem cu soțul meu, pentru ca el să creadă că ea era Rahela. Mai mult decât atât, m-am culcat sub patul pe care se afla el cu sora mea și, atunci când el îi vorbea, ea rămânea tăcută, iar de răspuns răspundeam eu, pentru ca el să nu recunoască vocea surorii mele.” (*LamR 24*)⁴⁵

În această primă parte cititorii primesc explicații la întrebarea: de ce Iacob nu și-a dat seama de schimbul surorilor în noaptea nunții sale? Acest midraș ne-o prezintă pe o Rahela deosebită de cea cunoscută de noi din textul biblic. Ea nu mai este prada geloziei mistuitoare care o făcea nefericită. Cu o mare strălucire, dă dovadă de abnegație pentru a nu o face de rușine pe sora ei mai mare.⁴⁶ După ce a făcut tot ceea ce i-a stat în putință pentru ca stratagema tatălui ei să eșueze, își reprimă dorința și participă la inducerea în eroare a soțului făgăduit ei pentru binele surorii sale. Naratorul expune în continuare pledoaria mișcătoare a Rahelei pentru poporul lui Israel adresată lui Dumnezeu:

„Eu i-am făcut acest serviciu, n-am fost geloasă, și n-am lăsat-o să fie pradă rușinii. Și dacă eu, o făptură din carne și sânge, făcută din țărână și cenușă, nu-mi invidiam rivala și n-am expus-o rușinii și disprețului, de ce Tu, un rege cu viață veșnică și care ești milos, de ce ai fi Tu gelos pe idolatria care nu se întemeiază pe realitate, și i-ai surghiuni pe copiii mei, lăsându-i să fie străpunși de tăișul săbiilor, iar pe dușmanii lor i-ai lăsa să facă din ei ce poftesc !” (*LamR 24*)

La finalul rugăciunii, matriarha își apără „copiii” și Îl determină pe Dumnezeu să-Și revoce sentința. Această pledoarie în favoarea fiilor lui Israel, adresată sub forma unei rugăciuni către Dumnezeu nu există în textul biblic.⁴⁷ Midrașul o ilustrează pe Rahela, mai întâi ca pe o soră sensibilă care manifestă compasiune față de Lia, iar apoi ca pe o mamă devotată urmașilor ei. Din aceste motive, Dumnezeu se îndură numai după ce audiază pledoaria Rahelei, căreia îi

⁴⁵ Traducerea în română a acestui fragment, precum și cel următor, expus mai jos, a fost preluată din Pauline Bebe, „Rahela,” în *Femeile și iudaismul* (București: Hasefer, 2002), p. 228.

⁴⁶ „Potrivit altui midraș această faptă i-a adus onoarea de a fi strămoșa lui Saul (*Meg 13b*).” *Apud* Pauline Bebe, *art. cit.*, p. 228, n. 16.

⁴⁷ Această apărare este inspirată mai curând din Ier 31, decât din Cartea Facerii. Pauline Bebe, *art. cit.*, p. 228, n. 17.

răspunde fără amănare: „Pentru tine, Rahela, voi restabili Israelul la locul lui ! [...]” (*LamR* 24).

Astfel, midrașul îi atribuie Rahelei rolul de protector al lui Israel transformându-o într-un „simbol al mântuirii”.⁴⁸ Ceea ce surprinde cel mai mult pe cititor este faptul că midrașul o ilustrează pe Rahela ca fiind superioară nu doar celorlalți patriarhi și matriarhe, ci și legiutorului Moise, considerat de rabini drept cel mai mare între toți fiii lui Israel. O posibilă explicație a acestui fapt neobișnuit este că în perioada medievală (epoca în care acest midraș a fost formulat) un cult centrat în jurul mormântului ei era deja cristalizat. Nici unul din texte anterioare nu a prezentat-o pe Rahela într-o manieră similară. Dezvoltarea midrașică a fost inspirată de feroarea cultică. Susan Starr Sered opinează că dezvoltarea cultului rahelian în cadrul iudaismului antichității târzii se manifestă concomitent cu dezvoltarea teologiei mariologice în Biserica creștină în timpul aceleiași perioade.⁴⁹

* * *

Făcând referire la matriarha Rahela care își plânge copiii (Ier 31, 15; Mt 2, 18), Sfântul apostol și evanghelist Matei îndreaptă gândurile cititorilor săi de la Moise și exodul vechitestamentar reluat în mai multe rânduri spre Mesia și ultimul exod, cel eshatologic. Profetul Ieremia a privit scena morții Rahelei ca pe una profetică: Rahela a plâns nu numai din cauza durerilor la naștere, ci și pentru că – inspirată de Duhul Sfânt - a prevăzut deportarea și uciderea copiilor ei.⁵⁰ Matei include în narațiunea evanghelică plânsul sfișietor al Dreptei Rahela pentru pruncii uciși de Irod ca o notă sumbră prin care, de asemenea, prefigurează durerea Fecioarei Maria (*Mater Dolorosa*) pricinuită cu prilejul Patimilor suferite de Fiul ei. Benoni, „fiul durerii”, îl prefigurează pe Fiul îndurerat (*Filius Dolorosus*). Același fiu, renumit în Beniamin, „fiul mâinii mele drepte”, îl prefigurează pe Fiul biruitor (*Filius Victoriosus*). Între cele două personaje există un contrast perfect: Rahela moare dându-și viața pentru fiul ei, în timp ce Fecioara Maria Îl naște pe Cel care va suferi moartea.

⁴⁸ Pauline Bebe, *art. cit.*, p. 228.

⁴⁹ Susan S. Sered, *art. cit.*, pp. 19–20.

⁵⁰ David Instone-Brewer, “Balaam-Laban as the Key to the Old Testament Quotations in Matthew 2”, in Daniel M. Gurtner and John Nolland (eds.), *Built Upon the Rock: Studies in the Gospel of Matthew* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2008), p. 222 și n. 23.